

A way of living

Cécile Rongen

“Weet je wát je eens zou moeten doen, lees eens dat ene boek!”, “Oooo dat ken ik, dat had ik ook!”, “Als je nou eens...” En ga zo maar door. Het is voor mij een reflex om mee te willen denken met de ander en zijn problemen mee te willen oplossen, echter, als ik écht iemand verder wil helpen doet mijn mening, tip of visie er niet zo veel toe. Dit lijkt een pijnlijke constatering, maar dat is het niet. Aan het écht naar iemand luisteren en het écht helpen gaat *onderzoek* vooraf. *Onderzoek bij die ander. Onderzoek dat door mij, in die ander, wordt aangewakkerd door het stellen van de juiste vragen. Open vragen; zonder mening, zonder suggestie of sturing. Een hele kunst. Of eigenlijk: een hele bewustwording van hoe je in het leven staat, hoe je feedback geeft op de ander, hoe je eigen mening uit te stellen, hoe dus die goedbedoelde tip niet te geven omdat blijkt dat de ander “dat goede boek” al gelezen heeft...*

Als praktijkonderzoeker in het Lectoraat Kunst en Professionalisering deed ik in het collegejaar 2016/2017 onderzoek naar de toepasbaarheid van een onderzoekende feedbackmethode, Critical Response Process (CRP). Het uitstellen van meningen en wederzijds vragen stellen, dat is wat deze feedbackmethode kenmerkt. Een makersfeedback methode, die ontwikkeld is door Liz Lerman. *“A method for getting useful feedback on anything you make, from dance to desert”* schrijft ze als ondertitel van haar boek. Samen met mijn collega Annemarie Maas bezocht ik in maart 2016 een ICON²-conferentie in Finland, waar we vier dagen werden ondergedompeld in de wereld van CRP, onder de bezielende leiding van Liz Lerman zelf.

Gewoontes doorbreken

CRP sluit goed aan bij de manier van werken van HKU en in het bijzonder bij die van het Utrechts Conservatorium: het versterken van makerschap als artistiek werkproces. De CRP-aanpak past bij de ontwikkeling om, naast het 'directieve' docentschap, meer op een coachende manier de lessen voor studenten vorm te geven. Zowel in het bachelor- als masteronderwijs zijn we volop bezig om een onderzoekende houding te stimuleren bij studenten en docenten. CRP versterkt een continue onderzoekende houding, waarbij co-creatie en gezamenlijkheid extra aandacht krijgen. Last but not least is CRP een prachtige gespreksvorm die de gewoontes die we hebben om met elkaar te spreken doorbreekt. Het maakt ruimte voor een ander gesprek.

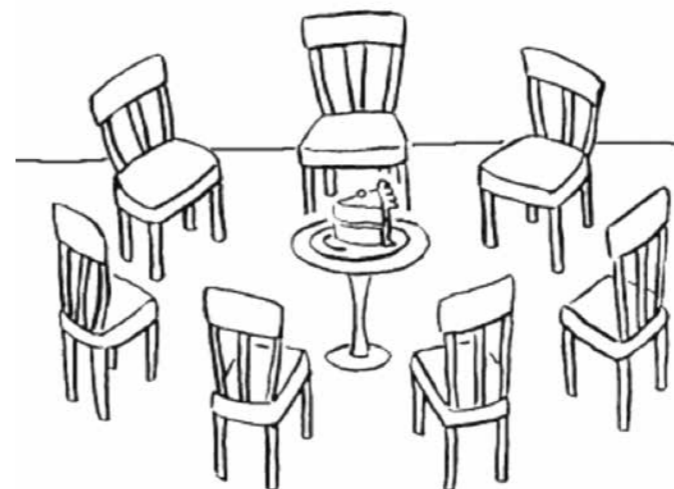
Dit artikel is mijn verslag van mijn ervaringen, het leren en onderzoeken van de CRP-methodiek, het gebruik ervan in mijn lessen, het overdragen van deze feedbackmethode aan collega's en anderen, het zoeken naar manieren om de methode makkelijk toepasbaar te maken in lessen, en overal waar ik op een andere manier het gesprek wilde voeren

“De Critical Response techniek vond ik goed om te gebruiken omdat dit veel meer is dan alleen je eigen mening geven. Een mening is niet altijd heel zinnig. Het is leuk om het te horen maar je kunt veel meer met feedback en tips. Dit brengt je veel verder naar waar je uiteindelijk naar toe wil gaan. Vind het soms nog wel moeilijk om vragen te bedenken maar dat is denk ik iets waaraan ik zelf kan werken.”

– student *Klassiek Bachelor of Music* jaar 2

De werkplaats

Samen met Annemarie, lectoraat en HKU Expertisecentrum Educatie ontwikkelden we een heuse “CRP-werkplaats”. Zowel HKU-collegadocenten, als docenten van andere kunstvakopleidingen, als andere instituten, konden zich inschrijven voor deze werkplaats van eenmaal per twee weken een sessie van drie uur. CRP werd in elke sessie toegepast op door de deelnemers ingebrachte casuïstiek uit de eigen professionele praktijk. Doel van deze werkplaatsen was het inwijden in de methode en de drie rollen, die van *artist*, *responders* en *facilitator*. De *artist* brengt “iets” in wat hij momenteel ontwikkelt, instudeert, aan het maken is, hem bezig houdt. Dat kan van alles zijn – een casus, een foto, een muziekstuk, zolang hij er feedback op wil ontvangen. De *responders* zijn de mensen die de *artist* feedback gaan geven. Zij hoeven niets van de inhoud te weten om de *artist* goede hulpvragen te kunnen stellen. Zij ervaren, horen en zien dat wat de *artist* aan de orde stelt en horen welke vraag hij erbij heeft. Zij ondersteunen deze feedbacksessie door hun ervaring te vertellen, te bevragen en pas op het allerlaatst eventueel advies te geven. De *facilitator* is eigenlijk de gespreksleider, die letterlijk en figuurlijk aan de zijde van de *artist* staat, om het gesprek te laten verlopen volgens de behoeftes van de *artist*. De *facilitator* vat samen, helpt met het formuleren van neutrale vragen en overlegt met de *artist* hoe snel er door de methodiek heen gelopen wordt. CRP kenmerkt zich door het doorlopen van vier stappen, waarin de *artist* altijd centraal staat. Nadat de *artist* zijn performance heeft gedaan, een stuk heeft gespeeld of heeft getoond, krijgt hij bij de eerste stap een “betekenisvolle reactie” op zijn inbreng; bij de tweede stap mag hij zelf vragen stellen over een deel van zijn onderzoek; met de

The perfect shape for a critical response seating? A circle!

derde stap stellen de *responders* vragen die de *artist* verder kunnen helpen met beantwoording van zijn vraag en tot slot kan met de vierde stap mogelijk nog een tip of compliment aan de *artist* worden gegeven door de *responders*.

Een voorbeeld

De inbreng is een door de *artist*/inbrenger zelfgemaakte taart, waarvan de *responders* een stukje mogen proeven.

In stap 1 krijgt de *artist* betekenisvolle reacties. De *facilitator* nodigt de *responders* uit om te uiten wat ze ervaren hebben, hoe ze geraakt zijn. Bijvoorbeeld “Wat ik verrassend vond, was de textuur van de topping”, of “Wat me raakte was je enthousiasme waarmee je over het bakproces vertelde”.

In de tweede stap mag de *artist* vragen stellen over zijn inbreng, zijn maakproces. Hij bevraagt de *responders* over het werk dat hij getoond heeft en dat wat bij de *artist* zelf vragen oproept. Dit kan over van alles gaan zoals over de impact, de opbouw, de enscenering, etc. Bijvoorbeeld: “Welk element van de taart vinden jullie het meest verrassend”, of: “Hoe ervaren jullie de smaakcombinaties of de textuur?”

In stap drie stellen de *responders* vragen die de *artist* helpen om verder te komen in zijn onderzoek of maakproces. Dit zijn altijd neutrale vragen, dus geen gesloten vragen die alleen met ja of nee beantwoord kunnen worden zoals: “Kies je altijd voor bakkersroom?” en geen suggestieve vragen zoals “Waarom zitten er hazelnoten op en geen walnoten”? Wat wel goede vragen zijn, zijn vragen die de *artist* verder kunnen helpen, zoals: “Wat is voor jou bepalend voor de keuze van de nootjes?” en dan bv “Zijn er alternatieven en in hoeverre zou je die kunnen en willen uitproberen?”, of “Wat hoop je dat degene die de taart proeft, ervaart?”

In stap 4 kunnen de *responders*, nadat ze gevraagd hebben of de *artist* dat wil weten, mogelijk nog wel een mening of tip of compliment geven over een specifiek deel van de inbreng/het gepresenteerde. Deze mening of tip start altijd met de zin: Ik heb een advies/tip over ..., wil je die horen? De *responder* krijgt dan de mogelijkheid om daadwerkelijk open te staan voor deze feedback door er ja of nee op te zeggen. Bijvoorbeeld: *Responder*: “Ik heb een tip over de textuur van de vulling, wil je die horen? *Artist*: “Ja!” *Responder*: “Ik zou roomboter gebruiken i.p.v. margarine.”

De *facilitator* leidt het gesprek en zorgt ervoor dat de *artist* zich altijd op zijn gemak voelt en helpt de *artist* en *responders* om de vragen op de juiste manier te formuleren. De *facilitator* is er voor de *artist*, hij vraagt na wanneer de *artist* naar een volgende stap wil gaan.

Het moge duidelijk zijn dat de mening van de *responders* er lange tijd of zelfs helemaal niet toe doet. De *artist* wil iets te weten komen, inzichten of inspiratie opdoen, waarmee hij terug aan het werk kan de studio – of in het geval van de taart: de keuken.

Door deze werkplaatsessies kwam persoonlijk bij mij de vraag aan de orde wat de kwaliteit van mijn eigen feedback is die ik aan studenten en collega's geef in werk- en leerprocessen. Zowel tijdens studie-coaching sessies met studenten, als door mij georganiseerde en geleide intervisie-bijeenkomsten met collega's zette ik CRP in. Ik raakte steeds meer gericht op het geven van daadwerkelijk ondersteunende feedback.

“Ik vind het belangrijk van CRP dat de mening van het publiek niet centraal staat, maar juist de artist en het helpen van de artist om bijvoorbeeld zich te verbeteren”

–student JazzPop Bachelor of Music jaar 2

Gewenste antwoorden

Na enkele maanden schreef ik onderstaande reflectie. “Ik vind het soms nog een hele uitdaging om bij studenten, maar ook bij collega's een onderzoekende houding aan te wakkeren. Uiteraard is CRP hiertoe een manier, maar ik merk dat nog niet iedereen er open voor staat (met name ook voor het “talige” van CRP-musici zijn gewend met hun instrument in “muziektaal” te communiceren, niet met woorden) – in lessen met studenten, intervisies en gesprekken met collega's (tijdens mijn praktijkmomenten) pas ik CRP zoveel mogelijk toe, maar ik merk soms dat mensen liever een “Zeg maar wat ik moet doen” – bericht krijgen, dan dat ik ze aanmoedig om zelf achter antwoorden te komen”.

Studenten zijn – zelfs in de master en dan zeker de buitenlandse studenten – toch vaker dan ik had verwacht, heel erg schools. Ze geven gewenste antwoorden omdat ze de studiepunten willen halen: ze hangen erg aan het systeem en minder aan hun eigen

persoonlijke ontwikkeling. Een enkeling, vaak de net iets oudere student, heeft wel meer deze “voice of the artist”-houding. Maar de meeste studenten vinden het onderzoek centraal stellen erg spannend. Ook het formuleren van neutrale vragen blijkt moeilijk voor ze. Ik denk dat het te maken heeft met de tradities in het muziekonderwijs volgens het meester-gezel-principe, vooral bij de klassieke afdeling.

Naast de taligheid, die CRP lastig maakt, is het natuurlijk ook de hele andere manier van werken dan de manieren die onze studenten gewend zijn; CRP vraagt een hele precieze manier van het formuleren van vragen. Vragen die niet uitgaan van wat de responder zelf allemaal wel vindt, maar juist vragen waar de artist iets aan kan hebben. In die zin zijn het empathische vragen, die bij de responder een appèl doen op zijn/haar vermogen om zich in te leven in wat de artist nodig zou kunnen hebben. En als artist maakt die manier van werken het zo lastig, omdat je je weliswaar kwetsbaar opstelt, maar ook regie houdt over wat jij nodig hebt, dus je moet ook dichtbij je eigen behoeftes staan. Onze docenten en studenten zijn helemaal niet gewend om zelf meer sturing te hebben over de eigen inbreng van werk.

Het is een prettige manier van commentaar, maar het duurt vrij lang. Ik weet niet of het altijd praktisch is. Soms is het prettiger om er gewoon een gesprek over te voeren zonder “regels”. Ik merkte dat ik soms niet kon zeggen wat ik wilde zeggen, omdat ik niet wist “of dat mocht.”

–student Klassiek Bachelor of Music jaar 2

Toegankelijkheid CRP

Naast de continue reflectie met Annemarie Maas, met wie ik samen de werkplaatsen leidde, was de tweede ambitie het “uitbreiden” van de kring van CRP-lovers. Het lectoraat had voor de onderzoeksconferentie 2016 van het LKCA⁴ voorgesteld om een aantal onderzoeksvragen op een CRP manier te benaderen. Zij wilden dat experiment wel aangaan. We grepen deze kans aan om zelf CRP te oefenen en om de kring uit te breiden. De sessies werden zeer enthousiast ontvangen, zo bleek uit de evaluaties. Reacties liepen uiteen van het bijna filosofische “de schoonheid van uitgestelde reacties”, tot het praktische “het is een goede manier om mogelijke leemtes in je onderzoek te ontdekken”. Ondanks deze reacties bleek er geen toename in werkplaatsdeelnemers, ook niet binnen de HKU. Binnen het Utrechts Conservatorium is er wel interesse voor CRP maar dat het daadwerkelijke commitment om “in” de methode te duiken” en ermee te oefenen, toch een drempel bleek te zijn voor collega's.

Om de toegankelijkheid van de methode te vergemakkelijken, ontwierpen Annemarie en ik korte vragen voor ronde 2 en ronde 3, die we inzetten in al onze CRP-sessies. Korte procesmatige ronde 3-vragen, zoals “Welke alternatieven zijn er?”, “Hoe ervaar je dat?”, “Wat vind je belangrijk?”, “Hoe weet je dat?” zijn in alle mogelijke CRP-inhoudten bruikbaar en houden het eigenaarschap bij de artist. Ook in ronde twee bleek het voor artists moeilijk goede vragen te formuleren. Ook daarvoor stelden we een voorbeeldlijstje op met vragen zoals “Welke vraag moet ik mezelf stellen?”, of “Hoe zou jij reageren wanneer ik....?” En, “Wat is voor jou de essentie van mijn inbreng?” Door het op papier zetten en verzamelen van ronde 2- en ronde 3 vragen konden wij de

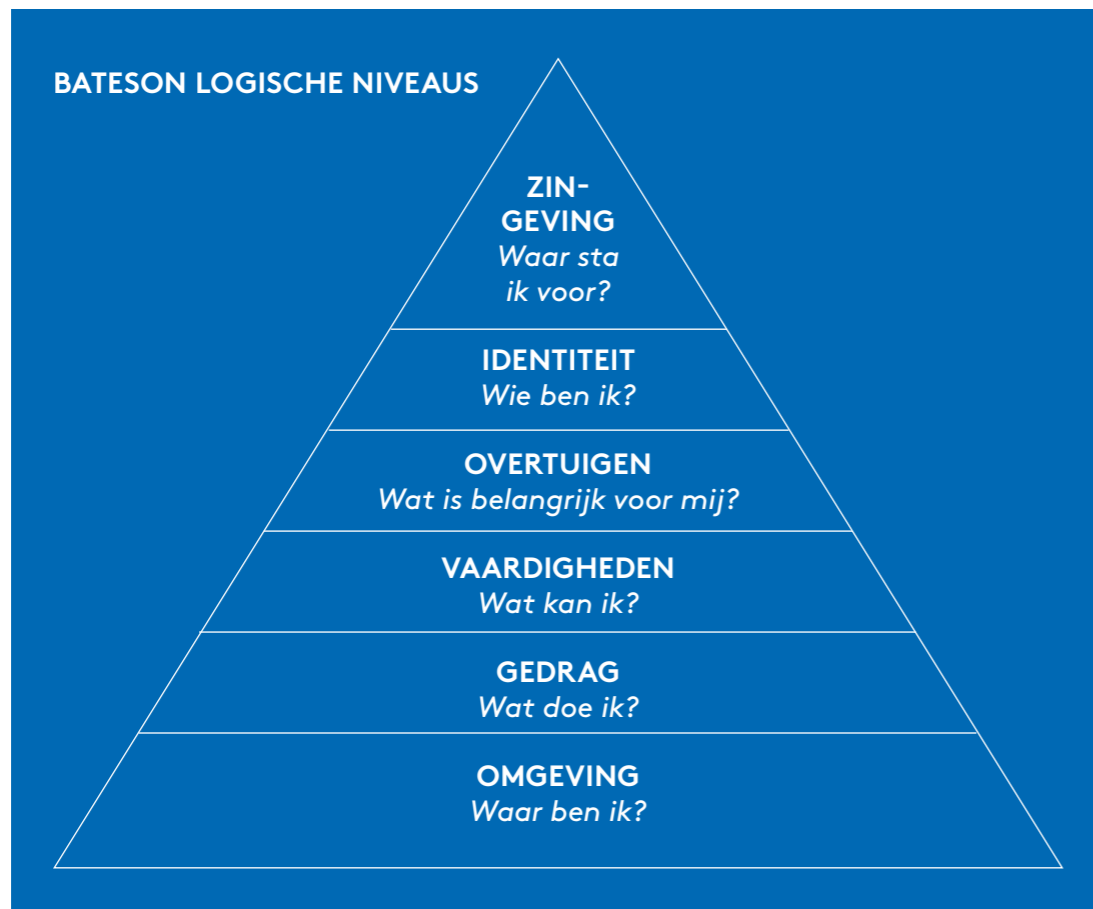
artist en responders ondersteunen bij het formuleren van procesmatige vragen die de artist verder kunnen helpen.

Voor veel CRP-deelnemers is er de valkuil om te vragen naar de inhoud, om zelf te begrijpen waar de inbreng van de artist precies over gaat. Maar dat is helemaal niet nodig, bleek in ons onderzoek. We merkten zelfs dat hoe minder de responders afwisten van de inhoud, hoe beter de vragen werden! Men werd niet afgeleid.

Een verrassende wending in ons onderzoek ontstond toen zich via ArtEZ⁵ deelnemers aanmeldden voor de tweewekelijkse werkplaatsessies. De werkplaats kreeg wat meer gewicht, omdat er daadwerkelijk interesse bleek van buiten de HKU en betalend deelnemers. Er ontstond een lerende en onderzoekende CRP werkplaats, waarbij er ook inhoudelijk mooie uitwisselingsmomenten ontstonden tussen deze twee kunstvakopleidingen. Annemarie en ik kregen weer een boost en nodigden al onze eigen collega's op het Utrechts Conservatorium uit om in gesprek te gaan met ons over CRP en het geven van feedback binnen didactische werkwijzen, al dan niet in de werkplaatsessies.

Verder sleutelen

De volgende te zetten stap zou zijn dat Annemarie en ik graag “op de vloer” bij collega's zouden kijken om te helpen CRP in de les toe te passen. Helaas maakte geen enkele collega van ons aanbod gebruik, wat ons dan weer deed afvragen of de toepasbaarheid van CRP dan blijikbaar toch nog als moeilijk werd ervaren. Om het gesprek hierover aan te gaan organiseerden wij in april 2017 enkele inloop-momenten om met collega's van gedachten te wisselen. Door diverse omstandigheden lukte het om maar

Model van Dilts op basis van Bateson's *Steps to an Ecology of Mind* (1972)

een handvol collega's te spreken, maar de collega's die we spraken en die al – op hun wijze – CRP toepasten in lessituaties, stonden open voor gesprek. De meest voorkomende hobbel, voor collega's die al CRP gebruiken, is toch de hobbel van "tijd": als je een gedegen CRP-sessie wil doen, ben je meestal wel 45 minuten verder. Die tijd heb je in een lessituatie niet altijd. Toch is het mogelijk om CRP ook in een korte variant te doen, waarbij er per stap maar een reactie/vraag wordt gegeven of gesteld.

In dezelfde periode sleutelden Annemarie en ik aan de vragen. We ontdekten dat je vragen op diverse niveaus kunt stellen, vergelijkbaar met het reflectiemodel van Bateson⁶: vragen op het niveau van omgeving, gedrag, vaardigheden, overtuigingen, identiteit en zingeving. We startten met het categoriseren van deze vragen en stelden deze nuance ook

in de werkplaatsessies aan de kaak. Wat Annemarie en ik merkten in de CRP-sessies is dat je met vragen op de laag van zin-geving, zoals "Waarom vind je dat belangrijk", "Hoe raakt dat aan jouw missie, je innerlijke opdrachtgever", het best tot de kern van het onderzoek kan komen, waardoor de *artist* zijn inbreng totaal opnieuw kan heroverwegen en van een ander perspectief kan bekijken of ontdekken waar de sleutel ligt voor een volgende stap in zijn onderzoek of maakproces.

Way of living

De laatste CRP werkplaatsessie in Utrecht, die plaatsvond op vrijdag 23 juni 2017, kende een symbolische inbreng: "hoe CRP toe te passen in een kort tijdsbestek en hoe – met onervaren deelnemers – toch iets nuttigs eruit weten te halen?"

Het deed me denken aan mijn eigen vraagstukken 'uit het begin van mijn CRP-tijd', waardoor ik me realiseerde dat ik zelf gegroeid ben in het gebruik van- en reflecteren op de CRP-methode.

Voor mij is CRP enerzijds een rechtlijnige methode, die pas echt werkt als je de stappen strikt volgt en je je aan de spelregels houdt. Anderzijds is CRP voor mij eigenlijk "a way of living", door telkens weg te gaan van de inhoud en je te focussen op het stellen van goede vragen – aan de *artist*, of als *artist* aan de *responders*. Daarmee wil ik zeggen dat het iets natuurlijks moet worden in je manier van denken en communiceren. Het eigenaarschap bij de *artist* laten, is gemakkelijker als je zelf niet veel weet van de inbreng. Het gaat er niet om dat de *responders* of *facilitator* de inbreng en de context van de inbreng tot in detail begrijpen. Het gaat om de *artist*: hij moet een stap verder kunnen komen in zijn onderzoek/maakproces.

Als docent en studieleider zie ik in CRP ook een geschikt vehikel om curriculum vernieuwing of andere ontwikkelingen die er binnen de opleiding toe doen, aan de orde te stellen. Omdat CRP gericht is op het proces lijkt het mij bij uitstek een gespreksmethode om nieuwe richtingen te bepalen met studieleiders en docenten, nadat de 'onderwijsbehoeften' zijn onder-

zoekt. *Welk deel vormt voor jou de essentie? Zijn er alternatieven? Wat inspireert je tot die keuze?:* allemaal vragen die ik wil onderzoeken bij het tegen het licht houden van het curriculum op het Utrechts Conservatorium, in mijn rol als toekomstig studieleider. Op deze manier kunnen wij studieleiders onszelf kritisch bevragen om constructief te werken aan het maakproces wat we 'curriculumvernieuwing' noemen. Ik zou willen dat we ons bewuster worden van het beïnvloedende karakter van meningen, die niet zaligmakend zijn. Zeker als ze zomaar worden geroepen en ongefundeerd zijn. Er is méér om je op te baseren en dat kun je allemaal onderzoeken!

Kortom, het bewuster proberen in te leven in de behoeftes van de *artist* en het verder oefenen in het formuleren van neutrale vragen lijken me mooie uitgangspunten om in mijn werk en in mijn privéleven meer toe te passen. Het stellen van vragen waar de ander écht iets aan heeft, vraagt veel meer vermogen tot empathie dan het ventileren van eigen meningen. Het is een kunst om goede vragen te stellen, maar als je het een beetje oefent, wordt het steeds gemakkelijker en slijt het in je gewoontes, in je "way of living"...

Meer informatie op:
lizlerman.com
musework.nl

- 1 Liz Lerman's critical response process: A method for getting useful feedback on anything you make, from dance to dessert (2003) Liz Lerman and John Borstel
- 2 Innovative Conservatoire
- 3 *The perfect shape for a critical response seating? A circle!* uit Lerman, Liz, and Borstel, John. (2003). Critical Response Process, Liz Lerman Dance

- Exchange, 7117 Maple Avenue, Takoma Park, MD 20912, danceexchange.org
- 4 LKCA: Landelijk kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst
- 5 ArtEZ: Hogeschool voor de Kunsten Arnhem, Zwolle en Enschede
- 6 communicatietraining.nl/inspiratie/bateson-logische-niveaus/